

Roman Nir

Źródła w archiwum w Orchard Lake do historii polskich parafii w USA

Collectanea Theologica 51/4, 181-198

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. ROMAN NIR, ORCHARD LAKE, USA

ŹRÓDŁA W ARCHIWUM W ORCHARD LAKE DO HISTORII POLSKICH PARAFII W USA

Archiwum Polonijnych Zakładów Naukowych Polskiego Seminarium w Orchard Lake, które obok Archiwum i Muzeum w Chicago, pragnie pozostać CENTRALNYM ARCHIWUM POLONII AMERYKAŃSKIEJ, w sieci archiwów polonijnych posiada potężny dział dokumentacji i materiałów rękopiśmiennych i drukowanych do historii polskich parafii w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, jak również do polonijnych parafii Kościoła Polsko-Narodowego. Parafie skupiają w sobie nie tylko duchowieństwo i wiernych ale również szkolnictwo, zakony, organizacje i stowarzyszenia, skład personalny, życie religijne, społeczne, patriotyczne i kulturalne. Z tego zakresu Archiwum już obecnie zgromadziło osobny zespół źródeł. W tej chwili dysponuje największymi zbiorami na terenie Ameryki.

Problem gromadzenia źródeł do dziejów polonijnych parafii leżał w kręgu zainteresowań Archiwum od kilku lat. Pierwszy dyrektor ks. prof Józef Swastek, wykładowca historii Polski i Polonii, założyciel Stowarzyszenia Historyków Polsko-Amerykańskich, wydawca biuletynu i archiwariusz archidiecezji detroickiej, autor kilkudziesięciu artykułów¹, skierował w 1965 roku apel do alumnów szkół — księży i świeckich, aby nadsyłali ze swych parafii i stworzyseń parafialnych wszelkie materiały. Zapowiedział utworzenie osobnego działu „Parochialiana Collection”². Odezwa przyniosła niespodziewany rezultat i stała się bodźcem do dalszych poszukiwań.

W cztery lata później polonijna prasa opublikowała artykuł pt. *Archiwum Polonii w Orchard Lake prosi o przesyłki, które będą zawierały odbicie dziejów i życia Polonii*³. Zwrócono się o nadsyłanie materiałów z życia parafii polskich, z życia szkół polonijnych, z życia organizacji polonijnych. Apellem objęto druki polonijne, szczególnie wydawane przez parafie jak modlitewniki, nowenny, godzinki, obrazki polskich świętych a szczególnie obrazki Matki

¹ A. Brożek, *Józef Swastek (10.III.1913—5.IX.1977)*. Kwartalnik Historyczny. R. 85: 1978 nr 4 s. 118—119; M. Szwej, *Pożegnanie ks. Józefa Swastka*. Sodalis — Polonia. R. 57: 1977 no. 8 listopad s. 193—194; Z. Peszkowski, *Ks. prof. Józef Swastek — kapłan polonijny*. Sod. Pol. R. 57: 1977 no. 8 listopad s. 198—200; W. Jasiński, *Sp. ks. Józef Swastek w zwiercadle „Sodalis — Polonia”*. Sod. Pol. R. 57: 1977 no. 8 s. 200—202; Sod. Pol. R. 57: 1977 grudzień no. 9 s. 270—273; R. Nir, *Bibliografia prac historyka Polonii ks. prof. Józefa Swastka za lata 1937—1978*, Orchard Lake 1981, s. 30, maszynopis.

² J. Swastek, *An Appeal For Parochialiana*. Library Pulse, Alumni Memorial Library, SS. Cyril and Methodius Seminary — Orchard Lake, Michigan. R. 12: 1965 no. 4 december s. 1—2.

³ J. Swastek, *Seminarium Polskie w Orchard Lake zakłada Archiwum Polonii. Prosi o przesyłki, które będą zawierały odbicie dziejów i życia Polonii*. Dziennik Polski (Detroit). R. 59: 1969 2 grudnia s. 2.

Bożej Częstochowskiej. I ta prośba została bardzo przychylnie przyjęta przez Polskę.

W 1979 roku kierownictwo archiwum zwróciło się do Polonii poprzez ankietę wysłaną do 1000 parafii w której zawarte było 20 pytań z prośbą o możliwie szczegółową odpowiedź. Otrzymało około 400 odpowiedzi. W tym samym roku dyrektor archiwum wydrukował artykuł pt. *Archiwum w Orchard Lake zbiera materiały do historii polskich parafii*⁴, chętnie opublikowały go periodyki polonijne.

W artykule czytamy: archiwum kieruje apel do polskich parafii o nadsyłanie wszystkich źródeł, które dotyczą historii i działalności parafii, jej duszpasterzy i stowarzyszeń parafialnych. Szczególnie nam chodzi o ofiarowanie: 1. Albumów i ksiąg parafialnych jubileuszowych wydanych z różnych okazji. 2. Pamiętników i ksiąg jubileuszy kapłańskich, księży pracujących w parafii. 3. Pamiętników jubileuszowych towarzystw parafialnych. 4. Wycinków prasowych dotyczących działalności parafii, jeśli takie są gromadzone (archiwum po dokonaniu odbitek kserograficznych odeśle wycinki). 5. Nadesłanie kronik parafialnych. 6. Biuletynów tygodniowych lub czasopism parafialnych, jeśli takie ukazywały się w ciągu istnienia parafii. 7. Nadesłanie dokumentacji fotograficznej, pocztówek, zdjęć kościoła jego wnętrza, ołtarzy, figur, szkół, plebanii, klasztoru sióstr zakonnych, życia religijnego parafii, życia organizacyjnego, zdjęć księży, świeckich działaczy parafialnych.

Akcja była owocna, gdyż parafie poczuły się do obowiązku i nadesłały najnowsze źródła z lat 1970—1979. Doszło też wiele nowych biuletynów parafialnych oraz uzupełniono brakujące roczniki. Archiwum uzyskało tą drogą około 200 ksiąg i innych druków okolicznościowych. Z druków okolicznościowych należy wymienić programy, przemówienia biskupów polskich przebywających na Kongresie Eucharystycznym w 1976 roku w Stanach, Zaproszenia, bilety, uroczyste bankiety w polskich parafiach na cześć kardynała Karola Wojtyły. Są one w tej chwili wyjątkowymi drukami ze względu na postać Jana Pawła II⁵.

1. Księgi jubileuszowe

Jak wielką rolę dla historii Polonii odgrywają księgi parafialne, nie trzeba nikogo przekonywać. Już w 1944 roku s. Ligouri Pakowska opublikowała w Nowym Jorku artykuł pt. *Księgi parafialne jako cenny materiał*

⁴ R. Nir, *Archiwum w Orchard Lake zbiera materiały do historii polskich parafii*. Dz. Pol. R. 75: 1979 nr 26, 6 lutego s. 2; Naród Polski. R. 93: 1979 nr 4 22 lutego s. 11. Przedruk również w innych czasopismach polonijnych.

⁵ Przytaczam wybór okolicznościowych druków: 1. *Cardinal Wojtyła's Visit to Orchard Lake Committee, sept. 9, 1969*; 2. *Concelebrated Mass on the Occasion of Cardinal Wojtyła's Visit to the Orchard Lake Schools, sept. 23*; 3. *Rodzina Seminarium Polskiego współuczestniczy w ofierze Mszy św. w łączności z Ludem Bożym Polski i Polonii świata z okazji odwiedzin J. Em. Karola Kardynała Wojtyły*. Sanktuarium Matki Boskiej, Orchard Lake wtorek 23 września 1969 s. 1—4; *Polonia Metropolii Detroitkiej współuczestniczy w ofierze Mszy św. z okazji odwiedzin J. Em. Karola Kardynała Wojtyły*. Kościół św. Floriana Hamtramck, Mich. 22 września 1969 s. 1—4; *Polonia Metropolii Detroitkiej urządza uroczysty Bankiet z okazji przybycia i odwiedzin J. Em. Kard. Wojtyły*. Auditorium parafii św. Floriana Hamtramck, 22 września 1969 s. 1—4; *Cardinal Wojtyła Itinerary — 1976*, Philadelphia, Washington D. C., Orchard Lake, Detroit, Boston, Buffalo, Hamilton, Canada, Chicago, Los Angeles, New York s. 8; *Liturgia Mszy św. National Shrine of the Immaculate Conception, August 9, 1976 s. 6*.

do dziejów amerykańskich Polaków⁶. Zwraca uwagę na wielkie znaczenie archiwów parafii polskich w Stanach Zjednoczonych dla badań nad dziejami Polonii amerykańskiej. Artykuł zachęcał do otoczenia ksiąg parafialnych staranną opieką i do naukowego ich opracowania dla lepszego poznania przeszłości Polaków w Ameryce.

Ks. prof. dr Bolesław Kumor z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, autor trzech monografii⁷ polonijnych parafii pisze: „Zasadniczą podstawę źródłową stanowią archiwalia parafialne. Stanowią one bogatą kopalnię różnorodnego materiału, dotyczącego nade wszystko duszpasterstwa parafialnego i życia społeczno-kulturalnego parafii. Ilustrują one na bieżąco szczegółowo o wszelkich przejawach tego życia, inicjatywach i programach duszpasterskich, a także informują o formach życia społecznego, kulturalnego i polskiego w parafii”⁸.

Źródła polonijnych parafii związane są z istnieniem i działalnością tychże na terenie USA. Statystyki podają, że w r. 1870 było polskich parafii 17, w 1880 — 75, 1890 — 170, 1900 — 390, 1910 — 512, 1920 — 760, 1930 — 767, 1932 — 833⁹, 1946/1948 — 900¹⁰, 1956 — 850¹¹. Około 900 parafii zostało więc założonych przez katolicką Polonię w USA. Dlatego muszą być przeprowadzone ogólnonarodowe poszukiwania materiałów dotyczących historii parafii.

Wydaje się, że nadal skarby historyczne znajdują się na strychach, piwnicach plebanii i kościołów. Dziesiątki broszur, ulotek, a także dokumentów bezcennych dla historii Polonii może być dalej ukrytych w szafach szkolnych i w kościelnych magazynach. Niestety z żalem należy stwierdzić beztroskę Polaków i Polonii w zakresie konserwacji, przechowywania i katalogowania dokumentów świadczących o przeszłości naszej grupy etnicznej.

Stary paszport, metryka chrztu, dokument naturalizacji, certyfikaty szkolne, ubezpieczenia, stare listy z Polski, kopie pamiątek, fotografie, biuletyny, czasopisma polskie i polonijne, jeśli dotychczas znajdują się w prywatnych rękach, winny być jak najszybciej przekazane do Aarchiwum w Orchard Lake. Tylko wówczas, gdy nagromadzimy odpowiednią ilość tych materiałów, gdy zostaną one uporządkowane, będziemy mogli przystąpić do opracowania wkładu Polonii amerykańskiej w rozwój Stanów Zjednoczonych.

Jedną z poważnych „białych plam” w dokumentacji uwidacznia się w stu-letnim okresie 1854—1954, kiedy wszystkie z 900 polonijnych parafii zostały

⁶ M. L. Pakowska, *Księgi parafialne jako cenny materiał dla dziejów amerykańskich Polaków*. Biuletyn Polski, Polskiej Agencji Telegraficznej, New York. Nr 26/272 5 lutego 1944 s. 1—2.

⁷ B. Kumor, *Dzieje polskiej rzymsko-katolickiej parafii Świętego Krzyża w New Britain, Conn. (1927—1977)*. New Britain, Conn, 1979 s. XII, 180 ilustr.

⁸ *Tamże*, s. V.

⁹ *Sprawozdanie ks. Józefa Rokosznego, wysłanego w charakterze instruktora do szkół parafialnych polskich w Stanach Zjednoczonych za czas od 15 kwietnia 1930 do 5 listopada 1930 r.*, Milwaukee, Wisc. 1931. Rkps bez sygnatury, Archiwum Szkół w Orchard Lake s. 19.

¹⁰ F. Bolek, *Wykaz polskich parafii rzymsko-katolickich w Stanach Zjednoczonych w 1932*. Materiały Statystyczne. Czasopismo poświęcone sprawom Wychodźstwa Polskiego w Ameryce. R. 2: 1933 no. 2 s. 18—20; tenże, *Ilość parafii, szkół, duchowieństwa i nauczycieli polskich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej za lata 1927—1932*. Materiały Statystyczne. R. 2: 1933 no. 1 s. 25; A. Maksimik, *Parafie polskie w Stanach Zjednoczonych*. Sodalis. R. 28: 1947 nr 10—11 s. 15—18; R. 28: 1947 nr 12 s. 11—14; R. 28: 1947 nr 13 s. 15—18.

¹¹ Z. Peszkowski, *List of Polish Roman Catholic Parishes in the United States*. Sacrum Poloniae Millennium. R. 6: 1959 s. 255—370.

zorganizowane. Każdy, nawet bardzo mały treściowo dokument, raport, pamiętnik, zdjęcie, afisz, publikacja, odznaczenie, broszura, rękopis, powstałe we wspomnianym okresie przedstawiają ogromną wartość. Archiwum w swych zbiorach posiada takie eksponaty.

Jak cenne źródła są jeszcze wśród mieszkańców Polonii, niech posłużą przykład. W jednej ze szkół polskich w starej szafie wypełnionej dawnymi wypracowaniami szkolnymi uczniów, znalazłem zwinięty w rulon maszynopis zatytułowany: *Sprawozdanie ks. Józefa Rokosznego wysłanego w charakterze instruktora do szkół parafialnych polskich w Stanach Zjednoczonych za czas od 15 kwietnia 1930 roku do 5 listopada 1930 r.*, Milwaukee, Wis. 26 lutego 1931 r. ss. 30.

Sprawozdanie jest unikalnym źródłem obejmującym całe szkolnictwo polonijne w 1930 roku. Dla informacji zamieszczam niektóre zagadnienia poruszone przez autora. Najpierw podana została statystyka Polaków w Stanach Zjednoczonych, dane dotyczące zgromadzeń zakonnych, statystyka parafii, szkół, księży, sióstr nauczycielek, liczba dzieci. Stan prawny szkół parafialnych, budynki szkolne, program nauki. Polskie szkoły elementarne, poziom nauczania, znajomość języka polskiego, geografia i historia Polski, biblioteki szkolne, pisemka szkolne: „Nasze Pisemko” — Detroit, „Ave Maria” — Buffalo, „Promyk i Promyczek” — Milwaukee i Chicago. Szkoły wyższe: program nauczania, poziom, znajomość języka polskiego, budynki, znajomość Polski, historii, kultury.

Na końcu autor podał wnioski: "1. Szkoły parafialne są pożyteczne i są ostoją polskości. 2. Szkoły parafialne polskie są instytucjami obywateli nie Rzeczypospolitej, ale obywateli Stanów Zjednoczonych. 3. Język polski w szkołach parafialnych polskich jest językiem kultury narodowej czterech milionów Polaków w Stanach Zjednoczonych. 4. Języka polskiego uczy się we wszystkich szkołach parafialnych polskich, siostry czynią to z dużym nakładem sił. 5. Pomoc ze strony Polski bezpośrednio jest bardzo utrudniona. 6. Szkoły parafialne polskie w Stanach Zjednoczonych znajdują się w wysokim stopniu rozwoju. 7. Dlaczego dużo dzieci polskich nie chodzi do szkół parafialnych". *In extenso* zamieściłem zdania bez modernizacji stylu. Na źródło zwrócić uwagę historycy szkolnictwa polonijnego, gdyż w sposób syntetyczny autor ujął problematykę.

2. Dział korespondencji

Szczególną uwagę należy zwrócić w kwerendzie na korespondencję proboszczów i księży, którzy zakładali i budowali kościoły i szkoły. Niektórzy światlejsi księża posiadali księgozbiory, dokumentację fotograficzną i listy otrzymane od ważniejszych osobistości, kościelnych i państwowych oraz osób prywatnych. Te materiały często zabierała rodzina, lub włożone do pudeł znajdujących się na strychach, w piwnicach i zapomniane oczekują szperacza. W niektórych wypadkach zostały bezmyślnie przekazane poszczególnym osobom, zamiast do archiwów polonijnych instytucji. Archiwum od czasu do czasu otrzymuje paczki z taką korespondencją.

Archiwum szkół w Orchard Lake jest naturalnym miejscem deponowania i przechowywania dokumentów korespondencyjnych o wartości historycznej dla przyszłych historyków odnośnie wkładu Polonii katolickiej do katolicyzmu amerykańskiego. Jako Archiwum Polonijnych Zakładów Naukowych Polskiego Seminarium, Kolegium N.M.P., Szkoły Wyższej i instytutów naukowo-badawczych, instytucji wchodzącej w 96 rok istnienia i działalności na ziemi amerykańskiej, posiada znaczny prestiż. Świadczy o tym liczna grupa naukowców ze Stanów i Polski, korzystająca z zasobów źródeł dla pisania artykułów, prac magisterskich i doktorskich.

Oprócz tego kolekcja korespondencji i listów dotyczących historii polo-

nijnych parafii przekracza jakąkolwiek inną w Stanach Zjednoczonych. Wreszcie dynamiczny rozwój archiwum wyraża się w ciągłym nadsyłaniu i przekazywaniu materiałów w zdecydowanej większości przez księży będących alumnami polskiego seminarium, którzy stanowią ogromną grupę wśród kilku tysięcy księży, obecnie zaangażowanych w pracę duszpasterską w parafiach polonijnych.

Archiwum w dziale korespondencji posiada ponad 20 tys. listów, chronologicznie sięgającą od II połowy XIX wieku aż po obecny rok. Jest to osobista i urzędowa korespondencja księży i to dotycząca spraw parafialnych i świeckich, nie tylko listów przychodzących, lecz także wysłanych. Niestety tu należy zaznaczyć, że korespondencja znajdująca się w aktach, posiada znikomą liczbę kopii oficjalnych listów napisanych przez proboszczów do biskupów, burmistrzów, gubernatorów i prezydentów. Nawet ważne listy otrzymane od władz kościelnych lub cywilnych są rzadko zachowane w aktach.

Ks. prof. J. Swastek, archiwariusz archidiecezji detroickiej, dla swojej pracy naukowej wykonał kopie korespondencji i pism urzędowych kancelarii biskupiej, dotyczącej ks. Józefa Dąbrowskiego, rektorów Seminarium Polskiego¹² i niektórych księży parafii detroickich, szczególnie św. Wojciecha¹³. Ogromna szkoda, że będąc dobrym znawcą archiwum archidiecezjalnego nie wykonał mikrofilmów dotyczących spraw polskich w metropolii detroickiej, byłaby to monumentalna praca zważywszy, że utrudniony jest dostęp do tych materiałów.

Jeśli jednak pragniemy prowadzić poważne badania syntetyczne nad historią Polonii, to te urzędowe listy w pewnych przypadkach są nieodzowne jako jedyna dokumentacja, która może odeprzeć zarzuty lansowane pod adresem niektórych wydarzeń.

Archiwum posiada dość obszerne kolekcje korespondencji: ks. bpa Stefana Woźnickiego, 5 tomów dotyczy Ligi Katolickiej Religijnej Pomocy dla Polski z lat 1945—1950; rektorów Seminarium Polskiego: ks. Józefa Dąbrowskiego (1842—1903), ks. Witolda Buhaczkowskiego (1864—1925), ks. dr Michała Grupy (1886—1952)¹⁴, ks. Antoniego Kłowo (1886—1937)¹⁵, ks. Władysława Krzyżosiaka (1896—1953)¹⁶, ks. Edwarda Szumala (1902—1956)¹⁷, ks. Wacława Filipowicza (1913—1967)¹⁸, ks. dr Władysława Ziembę (1926—1977); korespondencję wychowanków.

¹² Archiwum Szkół w Orchard Lake (dalej cytuję skrót Arch. O. L.), bez sygnatury, *Rectors*, teczka 50 stron odbitek kserograficznych z archiwum archidiecezjalnego w Detroit, dotyczących rektorów Polskiego Seminarium.

¹³ W archiwum szkół w Orchard Lake, znajduje się około 50 teczek zawierających materiały biograficzne polskich księży w Detroit. Materiały zgromadził ks. J. Swastek. Wymieniam niektóre teczki: ks. Szymon Wieczorek 1870—1873; ks. Teodor Gieryk 1874—1875; ks. Alfons Dombrowski 1875—1876; ks. Jan Wołowski 1876—1882; ks. Dominik Kolasiński 1882—1886; ks. Józef Dąbrowski 1887; ks. Wincenty Bronikowski 1887—1889; ks. Kazimierz Rochowski 1889; ks. Florian Chodniewicz 1890—1894 (daty oznaczają okres proboszczowania w parafii św. Wojciecha w Detroit).

¹⁴ R. Nir, *Ks. rektor dr Michał Grupa (1886—1952)*. Dziennik Polski (Detroit). R. 77: 1980 nr 93, 9—10 maja s. 2.

¹⁵ R. Nir, *Ks. rektor dr Antoni A. Kłowo (1886—1937)*. Dz. Pol. R. 77: 1980, nr 113 11 czerwca s. 3.

¹⁶ R. Nir, *Ks. rektor Władysław J. Krzyżosiak (1896—1953)*. Dz. Pol. R. 77: 1980 nr 111 9 czerwca s. 6.

¹⁷ R. Nir, *Ks. rektor Edward J. Szumal (1902—1956)*. Dz. Pol. R. 77: 1980 nr 91 7 maja s. 2.

¹⁸ R. Nir, *Ks. rektor Wacław J. Filipowicz*. Dz. Pol. R. 77: 1980 30 kwietnia s. 2.

Na szczególną uwagę zasługuje 10-tomowa korespondencja ks. redaktora Franciszka Boleka, inicjatora i wydawcy encyklopedii polsko-amerykańskiej. Ks. Bolek jest autorem szeregu monografii z zakresu życia społecznego Polonii, specjalizował się w wydawaniu biografii działaczy polonijnych¹⁹, szkolnictwa parafialnego²⁰. Wydawał czasopismo „Materiały Statystyczne” (ukazały się tylko dwa roczniki). W numerze 2 z 1933 roku zamieścił *Wykaz polskich parafii rzymsko-katolickich w Stanach Zjednoczonych*²¹.

Materiały archiwalne po zmarłym w 1958 roku ks. Boleku zostały przekazane do archiwum w Orchard Lake. Przede wszystkim zachowana została cała korespondencja związana z opracowaniem i wydaniem encyklopedii. Korespondencja liczy około 3 tys. listów. Drugą część spuścizny stanowią materiały artykułów ks. Boleka. Najważniejszą jednak częścią materiałów są hasła opracowane do dalszych tomów encyklopedii, a wśród nich monografie parafii, księży, organizacji. W wydanym pierwszym tomie znajduje się około 80 haseł dotyczących parafii.²²

3. Jubileuszowe pamiętniki księży

Rocznice jubileuszowe księży były podstawą do wydania przez parafie pamiętników. Przyjmowały one różną nazwę jak księgi jubileuszowe, pamiętniki. Tych druków znajduje się w archiwum około 100 pozycji, stosunkowo mało jak na tak wielką liczbę księży polonijnych, gdyż uważano, że są zbyt lokalne i wobec tego nie przesyłano ich do zbiorów archiwalnych.²³

Archidiecezja w Chicago opublikowała księgę biogramów zmarłych księży za lata 1837—1959. Bardzo krótkie dane faktograficzne informują syntetycznie o księżach.²⁴

¹⁹ F. Bolek, *Who's Who in Polish America. A Biographical Directory of Polish-American Leaders and Distinguished Poles Resident in the Americas*. Ed. 3, New York, Harbinger House 1943 ss. 579.

²⁰ F. Bolek, *The Polish American School System*. Columbia Press Corporation, New York City 1948 ss. 108.

²¹ Materiały Statystyczne. Czasopismo poświęcone sprawom Wychodźstwa Polskiego w Ameryce. Red. ks. Franciszek Bolek. R. 1: 1932 s. 23; R. 2: 1933 no. 1 s. 39; R. 2: 1933 no. 2 s. 36.

²² *Polish American Encyclopedia*. Volume 1. Ed. Rev. Francis Bolek. Published by The Polish American Encyclopedia Committee, Buffalo, N.Y. 1954 ss. 562; Zob. R. Nir, *Encyklopedia Polsko-Amerykańska*. Dz. Pol. R. 76: 1980 nr 178 11 września s. 6.

²³ Dla informacji podaję kilka tytułów jubileuszowych pamiętników poświęconych księżom: *Pamiętnik jubileuszowy ku czci ks. Ludwika Grudzińskiego, proboszcza parafii św. Jana Bożego w Chicago Illinois*, członka Papieskiej Akademii Tyberiańskiej, Komandora Orderu Polski Odrodzonej 1903—1928. Chicago, Ill. 1928 ss. 176 ilustr.; *Testimonial Dinner Honoring Rt. Rev. Msgr. Peter J. Adamski The 1970 Recipient Of The Fidelitas Medal*. Buffalo, N. Y s. 4; *Testimonial Banquet In Honor Of Rev. Walter S. Florczyk May 1962 at Transfiguration Church, Syracuse, N. Y.* s. 11; *50 Years in Priesthood 1919—1969 Rt. Rev. Msgr Peter J. Klekotka, St. Hedwig's Catholic Church, Chester, Pa.* s. 28; *Diamond Jubilee 1895—1955 Rt. Rev. Msgr Boleslaus Puchalski Pastor Of Our Lady Czenstochowa Church, Brooklyn, N. Y.* 1955 s. 50; *Pamiętnik uroczystego obchodu 25-lecia duszpasterstwa ks. A. A. Zychowicza przy parafii Najśw. Serca Jezusa i Maryi w Scranton, Pa.* 1928 s. 32; *Pamiętka obchodu święceń kaptańskich wiel. księdza Franciszka Wilamowskiego 1907—1932, prob. parafii św. Jadwigi w Floral Park, N. Y.* s. 25.

²⁴ *A Necrology of the Diocesan Priests of the Chicago Archdiocese 1837—1959*. Chicago, Ill. s. 436.

Jubileuszowe pamiętniki księży zawierają kopalnię informacji nie tylko odnoszących się do biografii proboszcza, ale opisują jego działalność. Dlatego celowo zamieszczam spis treści pamiętnika złotego jubileuszu kapłaństwa ks. Kazimierza S. Sztuczki CSC, 1891—1941, proboszcza parafii św. Trójcy w Chicago.²⁵

Oto treść pamiętnika: Życiorys wielbego ks. Kazimierza S. Sztuczki CSC, proboszcza parafii św. Trójcy w Chicago, III; Cz. 1. W domu rodzinnym (1867—1883), szkoła, wyjazd do Ameryki; Cz. 2. Na naukach w Notre Dame (1883—1891), Zgromadzenie św. Krzyża, w seminarium św. Alojzego (1885—1887), instruktorem na Uniwersytecie Notre Dame. Cz. 3. Na Jadwigowie w South Bend (1891—1893) Cz. 4. Na Trójcowie w Chicago (1893—1931), parafia św. Trójcy (1872—1893), organizuje szkołę parafialną, w pracy nad towarzystwami, wierny Syn swej Ojczyzny i Narodu, ks. Sztuczko a Kongresy Polsko-Katolickie, okres przygotowań do budowy drugiej szkoły parafialnej, ks. Sztuczko zakłada wyższą szkołę, wojna światowa a Trójcowo, Paderewski i ochotnicy Armii Polskiej na Trójcowie, złoty jubileusz założenia parafii św. Trójcy, budowa gmachu wyższej szkoły św. Trójcy, ks. K. Sztuczko odznaczony Orderem „Polonia Restituta”, fundacja Zgromadzenia św. Krzyża w Polsce, ks. Sztuczko a towarzystwa, troskliwy duszpasterz, ks. Sztuczko w pracy społecznej i narodowej, ks. Sztuczko na polu kształcenia i wychowywania młodzieży. Druga część pamiętnika zamieszcza fotografie i życzenia Polonii dla jubilat. Niewątpliwie w innych pamiętnikach nie posiadamy tak szczegółowej biografii, niemniej każdy druk posiada szkic biograficzny.

4. Przemówienia i kazania

W dziale manuskryptów archiwum przechowuje kazania i przemówienia księży, zachowane w szkicach, notatkach lub napisanych tekstach, w kronikach, zebrań lub w opublikowanych tekstach, które ukazały się w lokalnych polonijnych i angielskich gazetach. Te kazania i przemówienia, głównie w języku polskim, odzwierciedlają problematykę i zagadnienia różnorodnej działalności księży pracujących w parafiach, są również źródłem dla badań nad polonijnym kaznodziejstwem.

Osobną kolekcję stanowią publiczne przemówienia księży jako proboszczów lub jako kapelanów, członków organizacji społecznych, kulturalnych i naukowych. Publiczne przemówienia, inwokacje, apele, odezwy były często drukowane w prasie lokalnej, związkowej, w biuletynach parafialnych i czasopismach polonijnych. Setki wycinków prasowych lub skrótów reporterskich znajduje się w kopertach i teczkach. W tym zespole gromadzi się również przemówienia radiowe polonijnych biskupów, profesorów Seminarium Polskiego. Pokazny zbiór audycji radiowych z lat 1941—1945, wygłoszonych przez ks. prof. dra Waleriana Jasińskiego, który poruszał zagadnienia żywotności polskich parafii. Przemówienia radiowe, inwokacje, okolicznościowe mowy na zebraniach, jubileuszach, festiwalach, rocznicach narodowych, akademiach stanowią dodatkową informację na temat różnorodnej działalności polonijnego kleru.

5. Dokumentacja fotograficzna

Cennym zespołem w archiwum jest dokumentacja fotograficzna, chociaż nie tak liczna, jak poprzednie działy. Fotografie księży, parafian, sióstr zakonnych i organizacji religijnych związanych z parafią i szkół parafialnych,

²⁵ *Pamiętnik złotego jubileuszu kapłaństwa wielbego ks. Kazimierza S. Sztuczki C.S.C. proboszcza parafii św. Trójcy w Chicago, III, dnia 20-go lipca 1941 roku.* Chicago, III. 1941 s. 170.

(im starsze, tym cenniejsze). Jeśli oryginalne zdjęcia nie są dostępne, archiwum posiada zdjęcia drukowane w lokalnej prasie lub w publikacjach parafialnych. By oddać lokalny koloryt, ubiory, zwyczaje, wygląd i strukturę architektoniczną kościoła, plebanii, konwentu, szkoły, nic nie zastąpi nawet wyblakłego zdjęcia. Dlatego z taką pieczołowitością archiwum przechowuje zdjęcia. Na uwagę zasługuje drobny zbiór kolorowych pocztówek polskich kościołów z początków tego wieku.

Szczególnie ważnym jest zbiór fotografii z pierwszych dziesiątków lat obecnego wieku. Poważnym brakiem, nawet uniemożliwiającym opracowanie zdjęć jest ich anonimowość. W przesyłkach napływają zdjęcia nie podpisane, część z nich już nigdy nie zostanie opisana. Nawet trudność jest z rozpoznaniem zdjęć księży, którzy 50 czy 40 lat temu umarli. Te egzemplarze pozostaną nie odczytane. Niekiedy pomocą służą obrazki wydawane przez zakłady pogrzebowe, gdzie zwykle na froncie znajduje się zdjęcie księdza, na drugiej stronie krótka biografia i modlitwa. Takich obrazków archiwum posiada około tysiąca.

W związku z podjęciem przez Katolicki Uniwersytet Lubelski opracowania słownika biograficznego księży polskich pracujących w Stanach i Kanadzie w archiwum prowadzi się kwerendę nad biografiami księży zamieszczanymi w różnych czasopismach. Prasa danej organizacji zwykle podawała życiorys nowego członka, jego jubileusze, czy sygnalizowała jego śmierć, dodając obszerny biogram.

„Naród Polski”, urzędowy organ Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego w Ameryce, niemal w każdym numerze pisał o jubileuszach swoich członków. Kwerenda za lata 1947—1958 dostarczyła ponad 500 biogramów księży. Biogramy księży wykształconych w Polskim Seminarium w Orchard Lake, zamieszczały takie czasopisma jak: „Alumnus”, „Eagle”, „Good News” i „Sodalis”. W związku z nadchodzącym stuleciem Polskiego Seminarium w 1985 roku w pracowni naukowej archiwum opracowuje się biogramy wszystkich wychowanków.

6. Treść ksiąg jubileuszowych

Największym działem i najcenniejszym źródłem do historii parafii są księgi jubileuszowe. Wydawane były z różnych okazji 10-lecia, 25-lecia, 50-lecia, 75-lecia, 100-lecia istnienia parafii, z racji poświęcenia nowego kościoła, wybudowania nowej szkoły czy konwentu sióstr nauczycielek. Mniej więcej do końca ostatniej wojny były opracowywane w języku polskim, do rzadkości należały w języku angielskim. Po wojnie obserwujemy dwujęzyczność. Natomiast w ostatnim dziesięcioleciu wychodzą tylko w języku angielskim, sporadycznie natrafiamy na drobny tekst polski. Pięknie wydane albumy jubileuszowe przedwojenne posiadają najstarsze polskie parafie w Chicago.

Większość opracowanych historii parafii zostało napisanych przez amatorów. Dlatego reprezentują różny poziom naukowy. Mając zastrzeżenia do dawniejszych opracowań, musimy stwierdzić, że księgi jubileuszowe są niejednokrotnie jedyną podstawą informacyjną o całokształcie życia powstałych parafii w końcu ubiegłego stulecia i pierwszej dekady obecnego wieku.

W ostatnich natomiast latach monografie są opracowywane przez historyków Polonii zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Polsce (KUL). W Ameryce ukazują się na łamach „Polish American Studies”, organu naukowego Stowarzyszenia Historyków Polsko-Amerykańskich. Stowarzyszenie i czasopismo zostało założone przez grono profesorskie z ks. J. Swastkiem na czele w Orchard Lake. Do dobrych monografii parafii należą: ks. Swa-

stka historia parafii św. Wojciecha w Detroit,²⁶ E. Skendzela historia bazyliki św. Wojciecha w Grand Rapids²⁷ i historia parafii Najświętszego Serca również w Grand Rapids,²⁸ St. Blejwasa historia parafii św. Krzyża w New Britain.²⁹

Z polskich opracowań najlepsze są monografie ks. prof. B. Kumora, który kilkakrotnie odbył podróże naukowe do Stanów. Prace historyków amerykańskich i polskich w całej pełni odzwierciedlają historię parafii z jej przemianami socjologicznymi, gdy pierwotnie ograniczały się do faktografii. Są opracowane zgodnie z wymaganiami metodologii historycznej. W zbiorze ksiąg jubileuszowych należy oddzielić publikacje, które obejmują historię polskich parafii w skali całej diecezji. Archiwum posiada kilka takich opracowań.³⁰ Komitet Millenijny Diecezji Buffaloskiej pod redakcją ks. M. J. Kobielskiego i ks. St. Ogorzały wydał księgę pamiątkową pt. *Milenium chrześcijaństwa narodu polskiego 966—1966*³¹ w której zostały opracowane parafie polonijne w diecezji buffalońskiej, księży polskiego pochodzenia, zakony polonijne, wybitne osobistości, organizacje, Polonia — dziś i jutro. Monografia zasługuje na pełne uznanie ze względu na naukowe opracowanie historii Polonii w Buffalo, jako trzecim najliczniejszym ośrodku Polonii.

Ze starszych diecezjalnych opracowań do dziś aktualnych należy monografia *Historia polskich parafii w archidiecezji filadelfijskiej* opracowana przez Grupę VIII Zjednoczenia Kapłanów Polskich w Ameryce.³² Publikacja zawiera m. in. ogólne zestawienie Polonii filadelfijskiej w r. 1939; pierwsze ślady polskiej imigracji w Pensylwanii, chronologiczny wykaz założenia polskich parafii; polskie parafie w archidiecezji; instytucje polskie w archidiecezji; listę księży obecnie pracujących w archidiecezji; listę księży uprzednio pracujących; księży wychowankowie; spis księży według wieku; spis księży według alfabetu. Nekrologia podaje biogramy około 50 księży zmar-

²⁶ *Detroit's Oldest Polish Parish, St. Albertus 1872—1973 Centennial. Detroit, Michigan.* History By Rev. Joseph Swastek. Polish History By Rev. John Szopiński S. J. Detroit 1973 s. 300 ilustr.

²⁷ *The Basilica Of St. Adalbert Grand Rapids, Michigan* By Eduard Adam Skendzel. Grand Rapids, Mich. 1980 p. 32 ilustr.

²⁸ *The Sacred Heart Story* By Eduard Adam Skendzel. A History of Sacred Heart Parish in Grand Rapids, Michigan on the Occasion of Its Diamond Jubilee. Grand Rapids, Mich. 1981 p. 350 ilustr.

²⁹ St. A. Blejwas, *A Polish Community in Transition: The Evolution of Holy Cross Parish, New Britain, Connecticut.* Polish American Studies. Vol. 35: 1978 no. 1—2 s. 23—53.

³⁰ M. in. *Indiana Poles in the Bicentennial year of The United States 1976.* Published By The Bicentennial Committee Polish American Congress, Indiana Division c/o Carmelite Shrines. Munster, Indiana p. 80 ilustr. W cz. 3 pt. *Polonia in Indiana.* Opracowano następujące parafie: *Brief History of St. Adalbert Church*, Whiting, Ind.; *St. Adalbert Church*, South Bend, Ind.; *Assumption Church*, New Chicago, Ind.; *St. Casimir*, Hammond, Ind.; *Sacred Heart Church*, La Porte, Ind.; *St. Mary Parish*, Hammond, Ind.; *St. Stanislaus Parish History*, East Chicago, Ind.; *St. Stanislaus Kostka*, Michigan City; *St. Stanislaus Kostka Parish*, Terre Coupee, Ind.

³¹ *Milenium chrześcijaństwa narodu polskiego 966—1966 obchód diecezji buffaloskiej.* Red. ks. Mieczysław J. Kobielski, ks. Stanisław Ogorzały. Pamiętnik wydany przez Komitet Milenijny Diecezji Buffaloskiej. Buffalo, N. Y. 1966 s. 352 ilustr.

³² *Historia polskich parafii w archidiecezji filadelfijskiej czyli chronologiczno-historyczny opis działalności polskich księży.* Opracowanie i nakład Filadelfijskiej Grupy VIII Zjednoczenia Kapłanów Polskich w Ameryce. Philadelphia, Pa. 1940 s. 277 ilustr.

łych. Monografia obejmuje opracowanie historyczne 32 polskich parafii w Archidiecezji Filadelfijskiej.

Wszystkie księgi jubileuszowe podają zarys historyczny parafii w którym podane są początki parafii, poświęcenie kościoła, proboszczowie, budowa plebanii, budowa nowego kościoła, działalność szkoły parafialnej, jubileusze parafialne, budowa konwentu sióstr zakonnych, odnowienie kościoła, nadzwyczajne wydarzenia w parafii, goście w parafii, towarzystwa, bractwa i kluby przy parafii, zestawienia źródłowe z ksiąg chrztu, małżeństw, zgonów, bierzmowania, statystyki dzieci uczących się w szkole, wykazy proboszczów i asystentów, zestawienia przełożonych i sióstr zakonnych, wykazy rodzin parafialnych i donatorów na księgę pamiątkową, w niektórych na końcu są zamieszczone wykazy chronologiczne najważniejszych wydarzeń w parafii. Te materiały są umieszczone w różnej proporcji.

Zamieszczona dokumentacja fotograficzna w zdecydowanej większości przerasta treść. Księgi często są po prostu albumami. Cenną informacją dla historyka Polonii są zamieszczane w drugiej części życzenia i gratulacje od dostojników kościelnych i świeckich, od towarzystw i indywidualnych osób. Przy czym w wielu wypadkach zamieszczone zostały informacje o danym sponsorze, stąd uzyskujemy wiadomości o polskich biurach, korporacjach, lekarzach, dentystach, farmaceutach, o polskich żołnierzach, marynarzach. Te informacje mówią nam o różnych przejawach życia społecznego Polonii nie tylko w obrębie parafii, ale w mieście i nawet w stanie. Graficznie księgi z ostatnich lat są wydawane na wysokim poziomie technicznym z pięknym drukiem, oprawą i kolorowymi zdjęciami. Archiwum w Orchard Lake posiada w swych zbiorach ponad tysiąc ksiąg, dotyczących ponad 500 parafii. Stare i duże polonijne parafie wydawały po kilka ksiąg jubileuszowych³³.

7. Historia parafii na łamach czasopism polonijnych

Źródła do historii parafii znajdują się również w czasopismach polonijnych i diecezjalnych. W ciągu przeszło stulecia w Stanach Zjednoczonych ukazywały się setki polonijnych gazet, które wydawano przez rozmaity okres czasu — od kilku numerów do kompletów sięgających 50, 70 czy 99 lat. Jednak poza wielkimi dziennikami takimi jak: „Dziennik Polski”, „Dziennik Związkowy”, „Dziennik dla Wszystkich”, „Nowiny Polskie”, „Rekord Codzienny”, których mikrofilmy lub oryginalne roczniki są w posiadaniu archiwum w Orchard Lake, pozostałych tytułów los jest tragiczny. Z niektórych czasopism nie zachował się ani jeden numer. Badania nad prasą etniczną stanu Michigan wykazały rażące luki w prasie polonijnej³⁴.

W bieżącym roku w dziale badań naukowych prowadzi się kwerendę w periodykach. Artykuły o parafiach są kserografowane i opracowywane

³³ Dla przykładu podają księgi jubileuszowe wydane przez parafię Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych w Detroit, Mich.: *Pamiętnik dziesięciolecia założenia parafii Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych w Detroit, Mich. 1923—1933*. s. 60 ilustr.; *Pamiętnik poświęcenia Kościoła M.B. Wspomożenia Wiernych w niedzielę 10-go listopada 1940 r.* s. 28 ilustr.; *Parafianin. Sprawozdanie finansowe oraz wykaz ofiar parafian za rok 1942 parafii M.B. Wspomożenia Wiernych* s. 35.; *Srebrny jubileusz parafii M.B. Wspomożenia Wiernych 1923—1948*, Detroit, Michigan s. 38 ilustr.; *Parafia Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. 1924—1964*. Detroit, Michigan 1964 s. 46 ilustr.

³⁴ *Ethnic Newspapers and Periodicals in Michigan: A Checklist*. Ed. Richard Hathaway. Michigan Archival Association Ann Arbor, Michigan 1978 p. 107; R. Nir, *Prasa etniczna w Michigan. Cenne wydawnictwo notuje prasowy dorobek Polonii*. *Dziennik Zjednoczenia*. R. 71: 1979 nr 46 9—10 marca s. 7.

w osobnych teczkach. Prace potrwały kilka lat zważywszy, że np. „Dziennik Polski” i „Rekord Codzienny” wydawane w Detroit w numerach sobotnich zamieszczały specjalną kolumnę. W „Dzienniku” nosiła ona nazwę *Z parafii polskich w Detroit i okolicy*, w „Rekordzie” — „*Z życia i działalności polskich parafii*”. Kolumny zajmowały jedną, a czasem dwie strony druku. W tym dziale były zamieszczane drobne ogłoszenia. Opracowanie tego materiału zabierze dużo czasu, ale przeważała myśl, aby możliwie jak najlepiej skompletować materiał źródłowy.

Osobno jednak należy omówić źródła znajdujące się w jubileuszowych wydaniach polonijnych czasopism lub rocznicowych wydaniach czasopism diecezjalnych w języku angielskim. Rocznica powstania diecezji, przyjście nowego ordynariusza były okazją do opracowania i zaprezentowania sieci parafii w diecezji i wówczas zaznaczały się parafie polskie. Archiwum posiada kilka jubileuszowych czasopism diecezjalnych z historią polonijnych parafii.

Specjalne wydanie „Dziennika Chicagoskiego” z racji 100-lecia zgromadzenia zmartwychwstańców zamieściło 4 kwietnia 1942 roku na swych łamach historię polskich parafii obsługiwanych przez zakon w Chicago i w świecie. Znalazły się w tym jubileuszowym wydaniu dobrze opracowane biografie wybitnych zmartwychwstańców.

W 1950 roku z racji awansów polonijnych biskupów w Detroit „Dziennik Polski” z 20 maja był poświęcony sylwetkom biskupów i zamieścił historię parafii w metropolii detroitkiej. Oto niektóre: życiorys ks. bpa Henryka T. Klonowskiego; biogram ks. bpa Stanisława V. Bony³⁵; biografia ks. bpa Romana R. Atkielskiego; życie i działalność ks. bpa Aleksandra M. Zaleskiego; Życiorys ks. bpa Stefana S. Woźnickiego. Przedstawiono m. in. następujące parafie: par. Zmartwychwstania Pańskiego; par. św. Józefata; par. św. Rity w Saginaw; par. Niepokalanego Poczęcia N. M. P.; par. Matki Boskiej Królowej Apostołów; par. Najświętszego Serca Panny Maryi; par. św. Władysława; par. Wniebowzięcia N. M. P.; kościół i szkoła św. Bartłomieja; parafia św. Tomasza; par. św. Jacka; par. św. Wojciecha; kościół św. Stanisława B. M.; par. M. B. Szkaplerznej w Wyandotte; par. Bożego Ciała; par. św. Floriana. Podana została dość szczegółowo historia tych parafii z punktu widzenia faktograficznego.

8. Rękopisy historii parafii

Parafie — obok historii drukowanych w księgach jubileuszy czy na łamach czasopism — posiadają również nowe opracowania zwykle w rękopisach lub maszynopisach. Ponad 100 takich monografii znajduje się w archiwum. Rękopisy z punktu widzenia naukowego można podzielić na pewne grupy, niektóre ograniczają się do chronologicznego ujęcia dziejów, bez rozdziałów, bez podania źródeł, ale mimo braku aparatu naukowego posiadają wartość informacyjną. Dla przykładu podam dwa tytuły manuskryptów: *History of St. Wenceslaus Church, Duncan, Iowa*, str. 5; *Corpus Christi in Detroit, 1972* by Edward A. Skendzel, str. 7.

Druża grupa rękopisów w opracowaniu historii stosuje pewien ogólny szablon i według ustalonych działów podaje materiał. Zwykle stosowano następujący plan: Cz. 1. Organizacja i powstanie parafii, a) położenie geograficzne, b) ludność, c) formowanie się parafii, d) powstanie. Cz. 2. Życie religijne parafii, a) łaska uświęcająca, b) religijność, c) moralność parafian, d) wiara, e) dobroczynność. Cz. 3. Zagadnienia

³⁵ *Golden Jubilee Edition The Most Rev. Stanislaus V. Bona Bishop of Green Bay 1912 fiftieth Anniversary of Ordination to Christ's Priesthood 1962 Supplement to the Green Bay Register, August 17, 1962. s. 67 ilustr.*

socjologiczne, a) amerykańskie warunki życia, b) polsko-amerykańska działalność, c) polonijna działalność, d) II wojna światowa. Cz. 4. Działalność parafii, a) kościół, b) szkoła, c) cmentarz, d) towarzystwa. Cz. 5. Personel parafii, a) księża, b) siostry, c) inna służba pomocnicza. Na końcu podawano listy chronologiczne przyjmujących sakramenty, zestawienia organizacji parafialnych, religijnych, profesjonalnych, ubezpieczeniowych, patriotycznych, socjalnych, dane biograficzne poszczególnych księży. Szczególnie cenne są zestawienia biograficzne, gdyż ukazują materiały drukowane, manuskrypty, które nie zachowały się do obecnych czasów. Bardzo cenne są wywiady z księżmi, siostrami nauczycielkami, prezesami organizacji i parafianami. Taki układ reprezentuje m. in. historia parafii św. Jadwigi w Trenton, N. J.³⁶, parafii Najświętszego Serca Jezusa (1891—1944) w Cleveland, Ohio.³⁷, Najświętszego Serca Maryi w Detroit³⁸.

Następną grupę stanowią monografie parafii opracowane w powojennych czasach. Te prace uwzględniają nie tylko wydarzenia historyczne związane z całym procesem formowania się parafii, ale także przejawy życia społecznego, kulturalnego i patriotycznego. Monografia parafii w Chicago za lata 1843—1953, dwóch historyków i socjologów ks. F. Houtart i ks. N. Lacoste³⁹, ujmując zagadnienie z perspektywy przemian historycznych, geograficznych uwarunkowań, opisują zagadnienia socjologiczne parafian i ich powiązania z różnymi grupami etnicznymi, zajmują się ekologią środowiska. Zamieszczają wykresy ilustrujące ich twierdzenia. Wszędzie stosują analizę socjologiczną. Niewątpliwie jest to współczesne podejście do badań nad parafiami, daleko odbiegające od tradycyjnych metod opracowań historii parafii.

Na temat historii polskich parafii podejmowano w kolegiach i uniwersytetach dysertacje magisterskie i doktorskie. Archiwum w Orchard Lake posiada ponad 20 takich prac. Obejmują one swym zakresem parafie w różnych diecezjach. Reprezentują różny poziom, niejednokrotnie obecnie stanowią podstawę źródłową, szczególnie gdy opisują tworzenie i formowanie się parafii. Autorom udało się dotrzeć do fundatorów i pierwszych parafian.

Dysertacja Franciszka Okonowskiego zajmuje się polskim szkolnictwem w diecezji detroickiej⁴⁰. Autor opisał rozmieszczenie geograficzne szkół, historię stanu Michigan; historię Detroit i diecezji; fundacje pierwszych szkół polonijnych; programy nauczania i standart szkół; współpracę księży ze szkołami; personel nauczycielski; zakony polonijne w służbie szkolnictwa diecezji.

Praca dyplomowa Edwina Milkego⁴¹, opisuje parafie i szkolnictwo polonijne w powiecie Bay. Po ogólnej historii Polonii w tym regionie, autor omawia poszczególne parafie i szkoły: parafię i szkołę św. Jacka w Bay City w latach 1926—1932, parafię i szkołę św. Jadwigi w Bay City w latach

³⁶ A. M. Kramarz, *Parish History St. Hedwig's Parish Trenton, N. J.*, Arch. O. L. s. 20 bez sygnatury.

³⁷ D. J. Januszewski, *History of the Sacred Heart of Jesus Parish (1891—1944)*, Cleveland, Ohio, s. 20.

³⁸ B. J. Dominick, *History of the Sweetest Heart of Mary Parish, Detroit, Mich.* 1944 s. 30.

³⁹ F. Houtart, N. Lacoste, *The Parishes of Chicago 1843—1953, Historical, Evolution, Geography, Population, Ecology*. Chicago, Ill. 1953 p. 106.

⁴⁰ F. Okonowski, *The History of the Development of the Catholic Education in the Polish Schools in the Diocese of Detroit*. Orchard Lake, Mich. 1931 s. VI, 80.

⁴¹ E. Milka, *Immigration of the Polish People to Bay County and their Progress*. Orchard Lake, Mich. 1932 s. 36. Arch. O. L. sygn. IV, 36.

1910—1932, Parafię i szkołę św. Stanisława w latach 1908—1932. Kończy podsumowaniem życia społecznego Polonii.

Czesław Loszewski w pracy magisterskiej opracował polskie parafie w diecezji Harrisburg⁴². Rozpoczął od ogólnej informacji o Polonii w Ameryce. Opisał następujące parafie: Św. Stanisława Kostki w Shamokin, Św. Józefa w Mt. Carmel, Matki Bożej Pocieszenia w Mt. Carmel, Św. Stefana w Shamokin, Św. Kazimierza w Kulpmont, Św. Antoniego w Ranshaw. Praca napisana w 1932 roku ogranicza się do faktografii.

Polskie szkoły parafialne w Hamtramck zostały opracowane w dysertacji Władysława Jasionowicza⁴³. Na tle szkół publicznych autor doskonale opisał szkoły św. Floriana, św. Władysława i Królowej Apostołów. Przy czym uwzględnione zostały programy nauczania, nauczycielki oraz progres w edukacji związany z depresją gospodarczą. Źródła i bibliografia są cenne dla historyka.

Na jeszcze jedną pracę dyplomową chciałbym zwrócić uwagę — na opracowanie parafii i szkół w diecezji Pittsburg przez Franciszka Filipa⁴⁴. Autor podjął się syntezy, a nie opisywania poszczególnych parafii i szkół. Zamieścił statystykę polskich parafii i szkół w diecezji, programy i system nauczania; przedstawił siostry nauczycielki.

Wymienione dysertacje obejmują opis od fundacji i powstania parafii i szkoły aż do lat czterdziestych, a więc przedstawiają wartość źródłową, także dzięki licznym statystykom i wykazom.

9. Geografia, chronologia i statystyka parafii

Ks. prof. Józef Swastek zbierał wszelkie materiały dotyczące również geografii, chronologii i statystyki parafii, szkół, księży i zakonów. Jako historyk i archiwista archidiecezji detroickiej sam opracował te dane dla roczników diecezjalnych. Szczególnie żmudna była praca nad chronologią parafii. Pozostały dokładne fiszki wykazów chronologicznych parafii i księży metropolii detroickiej. Rękopisy tych źródeł uzupełniają i ustalają wiedzę o parafiach, określają dokładne daty powstania, chronologię księży i siostr, ich dane biograficzne. Archiwum posiada po ks. Swastku kilka teczek tego rodzaju źródeł.

W 1971 roku ks. Swastek przeprowadził ankietę wśród polonijnych parafii, badając zwyczaje zachowywane w parafii. Uzyskał dane, że w 415 parafiach, rozmieszczonych w 27 stanach, parafie nie zatraciły swej polskości. Wykaz parafii wygląda w ten sposób (podaję stan i liczbę): Arkansas 1; California 2; Connecticut 16; Delaware 2; Illinois 37; Indiana 10; Iowa 1; Kansas 1; Maine 1; Maryland 4; Massachusetts 22; Michigan 50; Minnesota 12; Missouri 2; Nebraska 6; New Hampshire 4; New Jersey 28; New York 57; North Dakota 2; Ohio 29; Oregon 1; Pennsylvania 81; Rhode Island 2; Texas 4; Vermont 1; West Virginia 2; Wisconsin 37. Przy każdej parafii

⁴² Ch. Loszewski, *The Development of Polish Catholic Parishes in the Diocese of Harrisburg*, Pa. Orchard Lake, Mich. 1932 s. 30. Arch. O. L. sygn. IV, 142.

⁴³ L. Jasionowicz, *History of Public and Parochial Schools Education in Hamtramck*. Orchard Lake, Michigan 1932 s. 55. Arch. O. L. sygn. IV, 92.

⁴⁴ F. Filip, *History of the Development of Polish Parochial Schools in the Diocese of Pittsburg*. Orchard Lake, Michigan 1932 s. 34. Arch. O. L. IV, 54.

podany został tytuł parafii, dokładny adres i skrótoowo zaznaczono jakie tradycje polskie są zachowane⁴⁵.

Następny wykaz podaje polonijne parafie w metropolii detroickiej — *Michigan Roman Catholic Dioceses With Parishes and Missions Founded By Polish Americans*. W poszczególnych diecezjach podane są tytuły parafii i miejscowość. Z zestawienia wynika, że w archidiecezji Detroit jest 36 parafii, diecezji Gaylord 9, diecezji w Grand Rapids 7, diecezji Kalamazoo 2, Lansing 4, Marquette 10, Saginaw 15. Razem w archidiecezji detroickiej znajdują się 83 polonijne parafie.

Drugie zestawienie pt. *Alphabetical List Of Michigan's Roman Catholic Parishes and Missions Founded By Polish Americans*, zawiera alfabetyczny wykaz parafii według patronów, a nie miejscowości. Są zaznaczone 3 elementy: a) tytuł parafii (w języku angielskim np. St. Adalbert), b) nazwa miejscowości, c) rok fundacji parafii, przy czym nie wszystkie posiadają daty.

Dalszy wykaz *Michigan Towns and Cities With Roman Catholic Parishes and Missions Founded By Polish Americans*, podaje alfabetyczną listę miast w których znajdują się polskie parafie: Alpena, Bay City, Beaver, Belleville, Bessemer, Boyne City, Bronson, Calumet, Carrollton, Cedar, Cheboygan, Dearborn, Detroit, Dorr, Fisherville, Flint, Freesoil, Gaylord, Gatesville, Grand Rapids, Hamtramck, Hilliards, Iron River, Ironwood, Isadore, Jackson, Kawkawlin, Kinde, Lansing Lowell, Ludington, Manistee, Menominee, Mets, Muskegon, New Boston, Parisville, Perronville, Painesdale, Pinconning, Pontiac, Port Austin, Posen, Rapson, Rogers City, Romulus, Saginaw, Sobieski, Standish, Ubly, Wakefield, Wyandotte. W 53 miastach stanu Michigan znajdują się polskie parafie.

Geograficzne ujęcie parafii według powiatów, zawiera następny wykaz — *Michigan Counties With Roman Catholic Parishes and Missions By Polish Americans*. W następujących powiatach znajdują się polonijne parafie: Allegan, Alpena, Arenac, Bay, Branch, Charlevoix, Cheboygan, Chippewa, Genesee, Gogebic, Houghton, Huron, Ingham, Iron, Jackson, Kent, Leelanau, Manistee, Mason, Menominee, Muskegon, Oakland, Otsego, Presque Isle, Saginaw, Wayne. W 27 powiatach stanu Michigan znajdują się polskie parafie. Uprzednio podane wykazy, statystyczne, geograficzne były opracowane przez ks. Swastka i ograniczyły się tylko do archidiecezji detroickiej stanu Michigan.

W archiwum znajduje się rękopis obejmujący wykaz polskich parafii w Stanach Zjednoczonych z roku 1966, opracowany na podstawie *Catholic Directory*. Teczka nosi tytuł *Listed As Polish Parishes in The Official Catholic Directory — 1966*. Lista posiada następujące elementy: a) nazwę geograficzną okręgu, b) nazwę diecezji, c) nazwę stanu, d) miasto, e) kod pocztowy stanu, f) tytuł parafii, g) numer ulicy, h) rok fundacji parafii, i) liczbę parafii w diecezji. Te dane dla historyka przedstawiają wielką wartość.

W 1966 roku było następujące geograficzne, chronologiczne i statystyczne rozmieszczenie polonijnych parafii w Stanach Zjednoczonych: New England States: stan Maine, Diocese of Portland, 1 parafia. Stan Massachusetts, Archdiocese of Boston, 15 parafii. Diocese of Fall River, 6 parafii. Diocese of Springfield, 1 parafia. Stan Rhode Island of Providence, 5 parafii. Stan Connecticut, Archdiocese of Hartford, 15 parafii. Diocese Bridgeport, 4 parafie. Diocese of Norwich, 4 parafie.

Middle Atlantic States: stan New York, Archdiocese Of New York, 12 parafii. Diocese of Albany, 12 parafii. Diocese of Brooklyn, 9 pa-

⁴⁵ Wykaz polskich parafii z 1971 roku. Układ alfabetyczny według stanów. Orchard Lake, Michigan 1971 rok s. 30 maszynopis. Arch. O. L. bez sygnatury.

rafii. Diocese of Buffalo, 32 parafie. Diocese of Ogdensburg, 1 parafia. Diocese of Rochester, 3 parafie. Diocese of Rockville Centre, 4 parafie. Diocese of Syracuse, 6 parafii. Stan New Jersey, Archdiocese of Newark, 14 parafii. Diocese of Camden, 1 parafia. Diocese of Paterson, 4 parafie. Diocese of Trenton, 15 parafii. Stan Pennsylvania, Archdiocese of Philadelphia, 15 parafii. Diocese of Allentown, 15 parafii. Diocese of Altoona-Johnstown, 11 parafii. Diocese of Erie, 1 parafia. Diocese of Greensburg, 10 parafii. Diocese of Harrisburg, 4 parafie. Diocese of Pittsburgh, 20 parafii. Diocese of Scranton, 43 parafie.

South Atlantic States: stan Delaware. Diocese of Wilmington, 2 parafie. Stan Maryland. Archdiocese of Baltimore, 3 parafie. Stan West Virginia. Diocese of Wheeling, 2 parafie.

East North Central States: stan Ohio. Archdiocese of Cincinnati, 1 parafia. Diocese of Cleveland, 19 parafii. Diocese of Toledo, 7 parafii. Diocese of Youngstown, 1 parafia. Stan Indiana. Diocese of Gary, 14 parafii. Stan Illinois. Archdiocese of Chicago, 36 parafii. Diocese of Joliet, 1 parafia. Diocese of Rockford, 1 parafia. Stan Michigan. Archdiocese of Detroit, 22 parafie. Diocese of Grand Rapids, 5 parafii. Diocese of Lansing, 2 parafie. Stan Wisconsin. Archdiocese of Milwaukee, 19 parafii. Diocese of La Crosse, 5 parafii. Diocese of Superior, 4 parafie.

West North Central States: stan Minnesota. Archdiocese of St. Paul, 6 parafii. Diocese of Duluth, 4 parafie. Stan Iowa. Diocese of Sioux City, 1 parafia. Stan Kansas. Archdiocese of Kansas City in Kansas, 2 parafie. Mountain States: stan Colorado. Archdiocese of Denver, 1 parafia. Pacific States: stan Washington. Archdiocese of Seattle, 2 parafie. Tak wygląda sieć polonijnych parafii w Stanach Zjednoczonych. Wyżej podany materiał statystyczny i geograficzny daje obraz rozmieszczenia polskich parafii w regionach, stanach i diecezjach Ameryki.

W archiwum zachowany jest rękopis parafii i misji polskich w Kanadzie⁴⁶. Według wykazu w Alberta jest 3 parafii polskich. W British Columbia, 1 parafia. Manitoba posiada 7 parafii. Saskatchewan posiada 23 parafie. W Quebec są 4 parafie. Największa liczba parafii znajduje się w Ontario w liczbie 25. Podany jest tytuł parafii w języku polskim, dokładny adres oraz skład personalny. Z rękopisu wynika, że w Kanadzie znajdują się 63 parafie polonijne.

10. Biuletyny parafialne

Następnymi źródłami do historii polskich parafii są tygodniowe lub miesięczne biuletyny parafialne. Dawniej drukowane w całości w języku polskim, obecnie są dwujęzyczne lub wychodzą tylko po angielsku. Biuletyny w drobiazgowy sposób informują o życiu parafialnym. Zamieszczają artykuły z dziedziny religijno-moralnej. Drukują wiadomości o intencjach mszalnych, służbie liturgicznej, o spotkaniach towarzyszt parafialnych, katechizacji, nazwiska nowych rodzin przybyłych do parafii, chorych i zmarłych parafian. Zamieszczają historię parafii.

W dziale czasopism polonijnych archiwum zgromadziło stare roczniki lub poszczególne zeszyty. Ten zbiór jest mały w stosunku do liczby parafii. Nawet parafie detroickie nie przekazały swych roczników do Orchard Lake. Komplet biuletynów parafialnych znajdują się w parafiach.

W archiwum znajdują się między innymi następujące biuletyny parafialne: St. Christine News-Detroit za lata 1957—1969; Jackowianin, Miesięcznik parafii św. Jacka — Detroit za lata 1947—1953; Głos Niepokalanej, Miesięcznik poświęcony dla dobra i rozwoju parafii Niepokalanej Poczęcia

⁴⁶ Wykaz parafii i misji polskich w Kanadzie. Arch. O. L. bez sygnatury.

N.M.P w Detroit za lata 1946—1967; Patron, Tygodnik parafii św. Stanisława Kostki, Brooklyn za lata 1943—1956; Resurrection Parish News, Miesięcznik Parafii Zmartwychwstania Pańskiego, Detroit za lata 1848—1952; St. Stephen Church Bulletin, New Boston za lata 1968—1972; The Church of Our Lady of Mount Carmel, Bayonne, N.J. Bulletin za lata 1968—1979. Niestety zbyt wiele starych roczników parafialnych nie zachowało się, co jest niepowetowaną szkodą dla samej parafii.

Bieżące numery biuletynów archiwum otrzymuje z około 50 parafii. Prośba wysłana dwa lata temu do wszystkich parafii o nadsyłanie bieżących numerów nie przyniosła rezultatów. Zdecydowana większość parafii nie odpowiedziała na apel. W niedalekiej przyszłości i te cenne materiały już nie będą dostępne. Pozostałe numery wyrzuca się do kosza. Z praktyki archiwalnej mamy dowody jak od czasu do czasu szczególnie nowo przybyli proboszczowie na parafię dostrzegają braki w swych kompletach parafialnych, zwracają się z zapytaniem czy archiwum posiada te numery.

Z bieżących biuletynów archiwum otrzymuje m. in. z następujących parafii: St. John Cantius Church Bulletin, Chicago, Ill.; Odgłos z Trójcowa Księża Zmartwychwstańcy, Chicago, Ill.; Saints Cyril and Methodius Church Bulletin, McKees Rocks, Pa.; Fidelis News. St. Fidelis Parish, Chicago, Ill.; Bulletin Holy Cross New Britain, Conn.; Saint Joseph Church Bulletin, Norwich, Con.; Nowiny Parafialne parafii św. Stanisława B.M. Parish News, Detroit, Mich.; St. Stanislaus Kostka Catholic Community, Armstrong Creek, Wis.; St. Stanislaus Kostka Bulletin, Winona, Min.; St. Stanislaus B. and M. Church Bulletin, New York, N.Y.; Holy Trinity Church Bulletin, Erie Pa.; St. Bronisława Parish Bulletin, Chicago, Ill.; Sacred Heart of Jesus Church Bulletin, Irvington, N.J.; St. Adalbert Parish Bulletin, Chicago, Ill.; Catholic Holy Trinity Church Community. Parafia św. Trójcy, New York, Utica, N. Y.; St. Helen Bulletin, Milwaukee, Wisc.; St. Casimir Church Bulletin, Riverside, N. J.; St. Hedwig's Church Bulletin, Elizabeth, N. J.; St. Joseph's Church, Central Falls, R.I.; The Queen of Apostles Leader, Our Lady Queen of Apostles Parish, Hamtramck, Mich.; SS. Peter and Paul Community Word, Detroit, Mich.; Our Lady of Mt. Carmel, Wyandotte, Mich.; Sacred Heart Church Grand Rapids, Mich.; St. Cunegunda Parish. Weekly News. Tygodnik Parafii św. Kunegundy, Detroit, Mich.; St. Florian Commuter, Hamtramck, Mich.

Treść zawarta w bieżących numerach biuletynów podaje aktualną problematykę życia parafii, organizacji, społeczności. W bieżącej chwili są to aktualia, które za rok stają się materiałem do historii społeczności i parafii. Biuletyny te są dwujęzyczne, znajdziemy zawsze coś w języku polskim. Obok tradycyjnych informacji zamieszczają wiadomości z życia Kościoła, a niektóre — z życia w Polsce. Podają polskie zwyczaje religijne i tradycyjne obchody świąteczne. Informują o polskich festiwalach, paradach, manifestacjach patriotycznych, opisują działalność szkół w Orchard Lake.

Nie można zajmować się historią parafii, pomijając biuletyny. Tym bardziej, że niektóre były w całości poświęcone historii parafii. Dla ilustracji „Miesięcznik Parafii św. Stanisława — Nowiny... Church News” w Detroit w 1938 roku w sierpniu w całości był poświęcony parafii. Tytułowa karta informowała: Wydanie pamiątkowe z okazji czterdziestolecia parafii św. Stanisława B.M. 1898—1938. Wydanie jubileuszowe zamieściło następujące artykuły: Zarys historii parafii św. Stanisława B.M. w Detroit, Michigan — początki, powstanie, życiorys ks. Franciszka Gzeli, założyciela parafii, poświęcenie kościoła, parafianie w roku 1898, pierwsze chrzty, śluby, pogrzeby, ciekawe fakty z początków parafii, budowa szkoły, poświęcenie nowego kościoła, dom sióstr, drugi proboszcz ks. Józef Lempka, dalsi proboszczowie, księża wikarzy, statystyka — siostry przełożone, organiści, nauczycielki, kościelni, księża wychowankowie, siostry pochodzące z parafii św. Stanisława, rozwój parafii w cyfrach.

Następujące organizacje parafialne posiadały swoje opracowania historyczne: Sodalicia Panien, Bractwo Wiecznego Różańca, Arcybractwo Serca Jezus, Stowarzyszenie Polsko-Rzymsko-Katolickie Grupa 25, 64, 100, Bractwo św. Stanisława, Foresters, Dzieci Maryi, Trzeci Zakon, Klub Marszałków Kościelnych, Tow. św. Teresy, Tow. Odrestauracyjne, Bractwo Ołtarza św. Anny, Tow. św. Ryty, Tow. Imienia Jezus, Stowarzyszenie Pomocnicze przy szkole św. Stanisława, program czterdziestolecia parafii i zjazdu koleżeńskie parafian. Numer wraz z dokumentacją fotograficzną, statystyką w sposób wyczerpujący podał historię parafii za okres 40 lat istnienia.

By zdecydowanie potwierdzić jak ważną pozycję dla historyka stanowią biuletyny parafialne, przytoczę dla porównania dwa zeszyty „Miesięcznika Parafii Św. Jacka” z 1938 i 1950 roku. Styczniowy numer z 1938 roku wydany był z okazji konsekracji ks. biskupa S. Woźnickiego, proboszcza tej parafii. Numer zamieścił szczegółowy biogram biskupa z licznymi zdjęciami, podał stan personalny bractw parafialnych za rok 1938. Oto tytuły następujących opracowań: Kim jest ks. biskup Stefan S. Woźnicki; Szkolne lata ks. biskupa Woźnickiego w Orchard Lake; Sprawozdanie parafii św. Jacka w Detroit, Mich. z roku 1937. Druga część numeru wypełniona jest życzeniami dla biskupa od Polonii.

Miesięcznik z maja 1950 roku wydany był z racji nominacji bpa Woźnickiego na ordynariusza diecezji Saginaw. Zawierał m. in. artykuły: Rys życia ks. biskupa; Ks. biskup Woźnicki a ucząca się młodzież; Studenci z parafii św. Jacka w Detroit na studiach w Orchard Lake — za okres ostatnich 12 lat; Biskup jako auxiliariusz archidiecezjalny; Humanitarno-społeczna praca ks. biskupa S. Woźnickiego; Liga Spraw Polskich, sierociniec i klasztor Sióstr Felicjanek, pierwszy Polski Dom Starców w Michigan; Kapłan-Polak patriota wielkiego serca; „Wielki jałmużnik Polski”; Akcja Relifowa Rady Polonii umożliwiona w Polsce dzięki zabiegom ks. biskupa Woźnickiego; Ks. biskup Woźnicki jako przyjaciel Seminarium Polskiego. I w tym numerze zostało zamieszczonych kilkadziesiąt życzeń, które w pewien sposób są przekrojem Polonii. Jeden i drugi numer bogaty w materiały historyczne.

11. Inne źródła do historii parafii

Z innych źródeł archiwum posiada znaczny zbiór różnorodnych druków wydawanych przez polonijne parafie w Chicago, Buffalo, Detroit, Milwaukee, Wyandotte. Do nich należą: modlitewniki, nowenny, stacje drogi krzyżowej, godzinki, śpiewniki, a nawet katechizmy. Aktualnie ten zbiór liczy ponad 1000 pozycji.

Ulotne druki jak zaproszenia z okazji święceń, jubileuszów, ulotki misyjne, programy akademii, afisze festiwali polskich, druki szkolne np: *Mt. Carmel Athletic Booster Club Election and Kick-Off Meeting, January 21, 1981* Wyandotte. Powielane lub drukowane, odzwierciedlają zaangażowanie parafii lub jej członków w pewne zagadnienia kościelne, kulturalne czy nawet cywilne. Te ostatnie uwidaczniają się choćby w postaci afiszów w języku polskim wywieszonych w polskich kościołach z racji spisu ludności w 1980 roku w Stanach. Każdy z tych druków rzuca światło na życie parafii i jej członków.

Wymienione kategorie źródeł do historii polskich parafii w Stanach Zjednoczonych, dają całościowy obraz Polonii Amerykańskiej. Ubocznie zaanonsowałem już, że w poszczególnych kategoriach źródeł, obok treści ściśle związanej z powstaniem, rozwojem i działalnością parafii, sióstr zakonnych, szkoły parafialnej, bractw i organizacji, materiały posiadają dużo informacji z zakresu życia kulturalnego, społecznego, ekonomicznego. Za-

mieszczane są biografie profesjonalistów, doktorów, dentystów, farmaceutów, prawników, bankierów, polskich przedsiębiorstw i korporacji, organizacji patriotycznych. Informacjami objęty jest nie tylko teren parafii, ale także miasto, powiat, czy nawet stan. Najwięcej tego typu informacji znajdujemy w księgach jubileuszowych parafii. Bogaty zespół źródeł do historii polonijnych parafii, znajdujący się w Centralnym Archiwum Polonii Amerykańskiej w Orchard Lake, posiadane materiały udostępnia wszystkim badaczom zarówno ze Stanów, jak i z Polski.